

Національний університет „Львівська політехніка”

ОКОНЧЕНКО
Ольга Михайлівна

УДК 72.03:725.96+719

АРХІТЕКТУРА ФОРТИФІКАЦІЙ ЗАМКІВ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
СЕРЕДИНИ XVI – КІНЦЯ XVII СТОЛІТЬ

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам’яток архітектури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Львів – 2015

Дисертацією є рукопис
Робота виконана у Національному університеті
“Львівська політехніка” Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор архітектури, професор
Бевз Микола Валентинович,
завідувач кафедри реставрації
архітектурної і мистецької спадщини,
Національний університет
“Львівська політехніка”

Офіційні опоненти: доктор архітектури, професор
Лесик Олександр Володимирович,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

кандидат архітектури, доцент
Пламеницька Ольга Анатоліївна,
директор Науково-дослідного інституту
пам’яткоохоронних досліджень Міністерства
культури України, м. Київ

Захист відбудеться 3 липня 2015 року о 13 00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.11 Національного університету “Львівська політехніка” за адресою: 79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12.

Із дисертацією можна ознайомитися у науково-технічній бібліотеці Національного університету “Львівська політехніка” за адресою: 79013, м. Львів, вул. Професорська, 1.

Автореферат розісланий “29.” травня.....2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої
к. арх., проф.

Петришин Г. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

У середині XVI – наприкінці XVII ст. на території Західної України відбувається поширення форм укріплень, які виникли внаслідок зростання потужності вогнепальної артилерії. Саме тоді уфортифіковано або доуфортифіковано більшість із замків, що дійшли до нашого часу і які є найкращими збереженими зразками фортифікацій Західної України того періоду. Замок за час існування набував рис, характерних для кожного етапу розвитку оборонного мистецтва. Упродовж середини XVI – кінця XVII ст. замки не змінили свого функціонального призначення, але еволюція соціальних відносин і оборонного будівництва надала їм рис, притаманних тільки цьому періоду. З кінця XVII ст. замки поступово втрачають оборонні риси, їх перебудовують у не оборонні палацово-резиденційні комплекси або вони занепадають, перетворюючись на руїни.

Актуальність теми. У вітчизняній науці дослідження оборонних об'єктів тривають зі середини XIX ст., проте досі не створено цілісної картини оборонної архітектури України. Це зумовлює потребу проведення систематизаційних досліджень окремих типів оборонних споруд у певні періоди їх функціонування, з перспективою подальших узагальнень теоретичних побудов.

Актуальність дослідження зумовлена:

- незадовільним сучасним станом збереження історичних оборонних споруд і фортифікацій замків;
- необхідністю систематизації культурної спадщини України, зокрема укріплень замків, які хоча зазвичай перебувають у стані руїн, мають історико-культурну і художню цінність як пам'ятки архітектури, археології та історії;
- відсутністю фундаментальних досліджень, чітких критеріїв класифікації та усталеної термінологічної бази з оборонної архітектури України;
- необхідністю доповнити історико-архітектурні знання про фортифікації замків, ураховуючи їх найголовніше, оборонне призначення, оскільки сьогодні переважають дослідження, у яких для вивчення оборонних споруд замку застосовуються ті ж самі принципи, що й для цивільної архітектури; це призводить до неправильних висновків у визначенні формотворчих чинників, закономірностей формування і розвитку оборонної архітектури;
- перспективою проведення робіт із реставрації замків, розроблення охоронних зон з урахуванням фос та зовнішніх укріплень, можливістю визначення цінності оборонних споруд.

Розкриття закономірностей формотворення фортифікацій замків актуальне для сприйняття образу замку, і відповідно, розв'язання проблем формування ландшафту історичних міст і використання замків у туристичному призначенні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає науковому напрямку кафедри реставрації архітектурної і мистецької спадщини “Архітектурна спадщина та її збереження. Реставрація та реконструкція будівель: методологія проведення передпроектних досліджень у

реставрації, теорія та практика реставрації, реконструкції, ревалоризації архітектурних комплексів, історія розвитку архітектури та містобудівельних комплексів” та напряму науково-дослідної роботи “Методологічні основи розвитку та реконструкції мережі поселень та вибраних міст у сучасних економічних умовах”, № державної реєстрації 0113U005280; відповідає програмі складання Державного реєстру нерухомих об’єктів історико-культурної спадщини та підготовки багатотомного енциклопедичного видання “Звід пам’яток історії та культури України”, що підтверджено Указом Президента України № 1328 від 2000 р.

Метою дослідження є з’ясування закономірностей розвитку та принципів архітектурно-планувальної організації фортифікацій замків Західної України середини XVI – кінця XVII ст. та розроблення рекомендацій із їх реставрації.

Відповідно до поставленої мети визначено **основні завдання** дослідження:

- узагальнити вітчизняний і закордонний досвід вивчення оборонної архітектури замків, визначити основні напрями дослідження;
- висвітлити передумови та чинники формування фортифікацій замків;
- розробити методику дослідження архітектури фортифікацій замків;
- систематизувати фортифікації замків Західної України та встановити рівень їх збереженості;
- з’ясувати закономірності розвитку та принципи застосування архітектурно-планувальних вирішень досліджуваних фортифікацій замків;
- розробити рекомендації щодо реалізації основних положень нашого дослідження для реставрації фортифікацій замків;

Об’єкт дослідження: замки, які функціонували як оборонні комплекси у середині XVI – наприкінці XVII ст. на території Західної України.

Предмет дослідження: архітектурно-планувальні принципи і закономірності розвитку системи організації оборонних споруд замків.

Методологічною основою роботи є міждисциплінарний підхід, який дозволяє виявити причини формотворення архітектури фортифікацій, опираючись на сформовані в історії військового мистецтва моделі систем організації оборонних споруд. Методика дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових методів: бібліографічного, першоджерел, еволюційного, порівняльно-історичного та професійних архітектурних методів: натурних досліджень, графічного дослідження, моделювання, типологічного та системного аналізу.

Часові межі дослідження. Нижня межа – середина XVI ст., початок застосування нових форм фортифікацій замків на території Західної України, виникнення яких пов’язане передусім з інтенсивним зростанням потужності вогнепальної артилерії. Верхня межа – кінець XVII ст., що характеризується занепадом такого явища, як замок, на території Західної України внаслідок втрати доцільності оборонної функції. Для вибору характерних об’єктів дослідження залучені матеріали, які виходять за вказані хронологічні рамки.

Географічні межі дослідження – територія сучасної Західної України (Львівська, Волинська, Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська області), яка у середині XVI – кінці XVII ст. входила до складу Речі Посполитої.

Наукова новизна одержаних результатів.

У дисертації вперше:

- виявлено 102 замки, які функціонували на досліджуваній території у середині XVI – наприкінці XVII ст., проведено натурні дослідження у 46-и замках та аналіз архітектурно-планувальних характеристик у 53 замках;

- з'ясовано закономірності розвитку та простежено еволюцію архітектури фортифікацій замків Західної України у середині XVI – наприкінці XVII ст.;

- встановлено архітектурно-планувальні принципи організації фортифікацій замків Західної України середини XVI – кінця XVII ст.;

- розроблено систему критеріїв для аналізу збереженості досліджуваних фортифікацій замків та встановлено рівень їх збереженості;

- виконано композиційний і метричний порівняльний аналіз абрисів укріплень замків, з урахуванням принципів побудови їх оборонних систем;

- узагальнено вітчизняний і закордонний досвід вивчення оборонної архітектури замків, окреслено проблеми атрибуції та ідентифікації їх фортифікацій;

- розроблено методiku дослідження архітектури фортифікацій, яка поєднує історичні і архітектурні методологічні підходи. Зокрема, встановлено пряму залежність вивчення архітектурної форми оборонних споруд від дослідження формотворчого впливу їх функцій та з'ясовано, що класифікація фортифікацій за архітектурно-планувальними ознаками повинна здійснюватися у комплексі з ідентифікацією належності до відповідної системи організації укріплень і базуватися на оперуванні реконструйованими параметрами фортифікацій на кожен період їх функціонування.

Отримали подальший розвиток:

- практичні рекомендації щодо реставрації фортифікацій замків;

- чинники впливу на архітектуру фортифікацій замків;

- термінологія оборонної архітектури XVI–XVII ст.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблену методiku дослідження можна використовувати для вивчення оборонних комплексів в інших регіонах України, при археологічних дослідженнях залишків укріплень. Теоретичні положення, висновки й узагальнення можуть бути використані для розроблення проектної документації при проведенні робіт з реставрації об'єктів нерухомої культурної спадщини. Теоретичне значення дисертації у тому, що результатами досліджень доповнено період середини XVI – кінця XVII ст. розділу оборонної архітектури в історії та теорії архітектури, що може бути використано у нормативних і спеціальних лекційних курсах для базового напрямку 6.060102 “Архітектура” та для спеціальності 7.06010204 “Реставрація пам'яток архітектури та містобудування і реконструкція об'єктів архітектури”.

Особистий внесок здобувача. Основні результати дослідження викладені у десяти наукових публікаціях у фахових виданнях, внесених у перелік МОН

України, та в 1 науковій статті у закордонному фаховому виданні, 9 – у матеріалах конференцій, 2 – у наукових періодичних виданнях України. 16 публікацій виконано одноосібно, 6 – у співавторстві. Особистий внесок здобувача у працях, написаних у співавторстві, полягає у виконанні опису та аналізу історичних джерел, які стосуються фортифікацій жовківського замку, обтунтуванні і здійсненні графічної реконструкції фортифікацій (публікація [2]); у постановці питання, розробці теоретичної частини, обстеженні пам'ятки, складанні описової частини, розробці схем і графічних реконструкцій, написанні висновків (публікація [7]); в аналізі і трасуванні укріплень Високого замку у Львові (публікація [8]); у проведенні натурних досліджень пам'яток, опрацюванні архівних джерел, виконанні графічних реконструкцій (публікації [9], [19]); у проведенні натурних досліджень пам'яток, опрацюванні архівних джерел, виконанні графічних реконструкцій, укладенні таблиць (публікація [10]).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження за темою дисертації оприлюднено у формі доповідей: *а) на міжнародних наукових конференціях:* “Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій” (Львів, 2014); “Замки та фортеці України: спільна спадщина” (Жовква, 2012); “Проблеми дослідження, збереження і реставрація об'єктів культурної спадщини” (Львів, 2012, 2014); “Замковий туризм Тернопілля: проблеми та перспективи” (Тернопіль – Збараж, 2012); “Жовква крізь століття” (Жовква, 2010); конференції молодих дослідників “Сучасні проблеми дослідження, збереження і відтворення історичних укріплень” (Львів – Густань, 2010); “Замки і туристичний бізнес – ефективне поєднання” (Львів, 2003); *б) на всеукраїнських наукових конференціях:* Другій конференції “Археологія і фортифікація Середнього Подністрів'я” (Кам'янець Подільський, 2012); “Проблеми збереження і використання культурної спадщини в Україні” (Святогірськ, 2005); *в) на регіональних українських конференціях:* “Язловецький замок: історія, архітектура, туризм” (Язловець, 2010); П'ятій краєзнавчій конференції “Брідщина – край на межі Галичини й Волині” (Броди, 2011); *г) на міжнародному науково-практичному семінарі* “Фортифікації історичних міст” (Жовква–Замость, 2013).

Впровадження результатів дисертаційного дослідження здійснене у виконаних автором науково-дослідних роботах: “Проведення проектних і досліджувальних робіт на пам'ятці архітектури національного значення (охорон. № 385) – замку у м. Жовква Львівської області, пл. Вічева № 2” (на замовлення Державного історико-архітектурного заповідника у м. Жовкві у 2010 р.) та “Натурні дослідження території та складання історико-архітектурного опорного плану м. Броди Бродівського району Львівської області” (на замовлення Бродівської міської ради у 2013 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'ятьох розділів та висновків, викладених на 174 сторінках, 47 ілюстративних таблиць, списку джерел та літератури на 312 позицій, трьох додатків, які містять словник термінів, таблиці та ілюстрації, а також перелік впроваджень результатів дослідження.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження, а також сформульовані наукова новизна роботи, її практичне і теоретичне значення та форми апробації одержаних результатів.

У розділі 1 “Історіографія проблеми та джерельна база дослідження” систематизовано результати досліджень оборонних споруд замків Західної України, узагальнено український і закордонний досвід вивчення оборонної архітектури, проаналізовано стан дослідженості архівних матеріалів, які містять відомості про архітектуру оборонних споруд замків Західної України XVI–XVII ст.

Дослідження фортифікацій замків Західної України проаналізовано окремо у двох групах: 1) праці аналітично-фактологічного характеру історичного спрямування; 2) архітектурні дослідження аналітичного характеру, які містять аналіз планувальних, об'ємно-просторових та стильових вирішень фортифікацій замків. Усі напрацювання розглянуто у двох хронологічних етапах: до 1945 р. (приєднання Західної України до складу СРСР) і після.

Виявлено, що до аналітично-фактологічного характеру історичного спрямування належить більшість праць українських і польських дослідників, зокрема ряд фахових каталожно-описових видань другої половини XX ст. і останніх років, які частково містять аналіз архітектурних характеристик¹. Порівняно менше фахових праць², присвячених питанням архітектури фортифікацій замків, яка досліджена в окремих аспектах: 1) композиційний аналіз окремих замків і їх фортифікацій висвітлено при розв'язанні проблем формування структури і композиції населених пунктів у галузі містобудування; 2) проблеми естетичного сприйняття та взаємозв'язку комплексу споруд замку з ландшафтом і міським середовищем викладено у працях, присвячених образу архітектурних ансамблів; 3) питання збереження та використання оборонних споруд замків Західної України як архітектурної та містобудівної спадщини розкрито у значній частині теоретичних і прикладних³ праць із реконструкції міст, охорони і реставрації пам'яток культури; 4) аналіз історико-архітектурних даних про групи замків, типологію замків та оборонних споруд і спроби їх класифікації містять лише поодинокі дослідження; 5) систематизацію, класифікацію та генезу оборонних споруд Польщі із залученням об'єктів із території Західної України

¹ Каталог “Памятники архитектуры и градостроительства Украинской ССР” (1983 – 1986), над статтями якого працювали Ю. Асеев, Е. Годованюк, М. Говденко, Ю. Нельговский, Г. Логвин, И. Могитич, Т. Трегубова та ін., та окремі праці Г. Логвина, О. Мацюка, Т. Поляка, Г. Ронковського, М. Проксі, С. Адамчика, В. Пшика, Р. Афтаназі.

² Праці Я. Адамчика, М. Бевза, О. Берлача, Я. Богдановського, Б. Гверкена, В. Вечерського, О. Годованюк, І. Диди, С. Кравцова, А. Круля, К. Куснежа, О. Лесика, І. Могитича, Р. Могитича, М. Мотак, Й. Мотилевича, Ю. Нельговського, Г. Петришин, О. Пляменицької, Л. Прибеги, О. Ремешило-Рибчинської, П. Ричкова, О. Сосновського, Г. Яремич.

³ Праці Інституту “Укрзахідпроектреставрація” у Львові та кафедри реставрації архітектурної і мистецької спадщини Національного університету “Львівська політехніка”.

періоду Речі Посполитої містять комплексні дослідження закордонних науковців; б) узагальнення і синтез оборонної архітектури України на різних етапах її розвитку, у тому числі замків Західної України середини XVI – кінця XVII ст., викладено в окремих підрозділах праці “Історія української архітектури”⁴.

Внаслідок аналізу стану проблеми встановлено, що у дослідженнях домінує пооб’єктний підхід у вивченні відомих збережених замків, в українській науці типологічна проблематика порушувалась лише вибірково і вивчення оборонних споруд у різних аспектах часто проводиться без урахування особливостей мілітарної архітектури. У зв’язку зі стислим викладом матеріалу у систематизаційних дослідженнях питання широкого висвітлення архітектури фортифікацій Західної України є надалі актуальними.

Приклади методики дослідження архітектури оборонних об’єктів, зокрема замків, варіанти класифікацій оборонних споруд, а також дані про архітектуру замків і фортець Західної Європи досліджуваного періоду, які необхідні для системного і порівняльного аналізу, отримано з: 1) історико-архітектурних праць з оборонної архітектури В. Андерсона, Р. Бохенка, Я. Богдановського, П. Влічека, А. Грушецького, Б. Дибаса, Е. Віолле-ле-Дюка, Л. Геро, Х. Ноймана, В. Косточкіна, В. Купки, К. Носова, М. Ткачова, О. Шузи, В. Шперка; 2) праць із суміжних дисциплін: загальної історії, теорії та історії військового мистецтва; 3) праць з теорії та історії фортифікаційного мистецтва Європи XVI – XVII ст., зокрема трактатів теоретиків класичних шкіл фортифікацій.

З’ясовано, що розвиток оборонної архітектури, порівняно з розвитком цивільної архітектури, відрізняється значною інтенсивністю і частотою змін і вдосконалень відповідно до вимог воєнного мистецтва, тому архітектурний стиль є недостатнім описовим засобом для фортифікацій замків.

Поряд з вивченням опублікованих джерел належна увага приділялася виявленню й опрацюванню архівних матеріалів. Опрацьовано картографічні, графічні, іконографічні, рукописні джерела. Першорядне значення для розкриття теми мають історичні карти: кадастрові карти середини XIX ст., обмірні креслення замків, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові, та опубліковані Спеціальна карта України Г. Л. де Боплана 1650 р., топографічна військова карта Галичини “Карта Міра” (1779-1782pp.) та картографічні матеріали XVIII–XIX ст. по окремих об’єктах. Важливу групу джерел становлять графічні і іконографічні джерела, переважна більшість яких походить з XIX – початку XX ст., і лише поодинокі з XVII–XVIII ст. Проаналізовано джерела з фондів графіки Львівського історичного музею та Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Чимало достовірної історичної інформації здобуто з рукописних джерел, зокрема зі щоденників та інвентарних описів XVII–XVIII ст.

Аналіз комплексу джерел дав змогу виявити, що зі широковідомих замків, які є туристичними об’єктами й архітектурними пам’ятками, можна почерпнути

⁴ Історія української архітектури / за ред. В. Тимофієнка. – К., 2003 – 2004.

достатню кількість матеріалів, на підставі яких провести аналіз архітектури фортифікацій. Проте більшість не збережених або частково збережених замків потребує уточнення атрибуції їх фортифікацій.

У розділі 2 “Методика дослідження архітектури історичних оборонних об’єктів на прикладі замків” на підставі аналізу методик, застосованих у наукових дослідженнях оборонних споруд, отримано низку результатів, а саме:

1. Встановлено специфіку дослідження оборонних споруд.
2. Визначено сукупність формотворчих факторів впливу на архітектуру фортифікацій замків.

3. Обґрунтовано вибір системного підходу до дослідження. За основу дослідження взято систематизацію оборонних об’єктів Я. Богдановського, згідно з якою відповідно дібрані системоутворювальні оборонні елементи поєднані з відповідно дібраними способами захисту становлять оборонну систему.

4. Окреслено проблеми атрибуції фортифікацій замків, відомих з джерел як укріплені “валом і ровом” та “дерев’яні замки”.

5. Розглянуто питання становлення професійної української термінології в історії оборонної архітектури та уточнено тлумачення основних термінів.

6. Викладено основні методи. Загальнонаукові методи: *бібліографічний метод* застосовуємо для збору і вивчення опублікованих даних стосовно об’єкта дослідження, принципів уфортифікування замків та методів дослідження оборонної архітектури; *метод першоджерел* – для збору даних та перевірки достовірності висновків дослідників; *еволюційний метод* – для визначення видів уфортифікування на різних етапах оборонного функціонування замку; *порівняльно-історичний метод* – для виявлення історичних причин, подій і прототипів, які впливали на загальну еволюцію замку і розвиток його оборонної структури. *Метод системно-структурного аналізу* застосовуємо для вивчення характеристик, функцій і взаємозв’язків оборонних споруд як елементів системи укріплень замку, яку у свою чергу розглядаємо як складову замку як архітектурного комплексу – елемента навколишнього середовища, зокрема населеного пункту та системи фортифікацій міста у минулому. Також застосовуємо спеціальні професійні архітектурні методи і методики: *метод натурних досліджень* – для виявлення стану збереження укріплень, проведення обмірів окремих елементів для уточнення опублікованих планів замків; *метод графічного дослідження* – при опрацюванні схем абрису та профілю укріплень для аналізу співвідношень складових частин оборонних систем замків; *метод моделювання* – використано ідеальні моделі вежевої, баштової, бастейної і бастіонної оборонних систем, які опрацював Я. Богдановський, для отримання теоретичних знань про досліджувані об’єкти; *типологічний аналіз* – для типологічної класифікації оборонних об’ємно-просторових структур замків як органічного цілого і окремо основних оборонних елементів у кожному виді оборонних систем.

7. Відповідно до поставлених завдань сформовано поетапну методику дослідження, яка передбачає здійснення послідовних дослідницьких дій на трьох етапах.

Перший етап містить: 1.1) визначення категорій і понять, які описують основні властивості і характеристики замків та їх фортифікацій; 1.2) попередній аналіз передумов і чинників формування фортифікацій замків; 1.3) розроблення системи критеріїв для аналізу рівня збереженості фортифікацій замків;

Другий етап охоплює: 2.1) опрацювання й обґрунтування обраної для дослідження сукупності замків. Передусім проведено первинне концептуальне узагальнення вихідного фактичного матеріалу, отриманого внаслідок камеральних і натурних досліджень 102 замків, які функціонували на досліджуваній території у середині XVI – наприкінці XVII ст. Результати систематизовано у таблиці, де у хронологічній послідовності розкрито інформацію про: функціонування типів оборонних споруд; стан замку; рівень збереженості укріплень. Для дослідження архітектури фортифікацій обрано 53 замки⁵, які задовольняють критерії вибору: а) документальне підтвердження закладення або модернізації укріплень замку в досліджуваній період; б) збереженість фрагментів ліній укріплень замку, які відчитуються у терені, або наявність документів з даними про втрачені укріплення, що дають змогу визначити тип укріплень і провести аналіз їх архітектурно-планувальних характеристик; 2.2) збір вихідних фактичних даних про архітектуру фортифікацій замків; та розроблення інформаційної картки, яка містить результати аналізу взаємозв'язку об'єкта зі зовнішнім середовищем; аналіз цілісної структури замку та окремих ліній укріплень із урахуванням особливостей їх ієрархічної будови, для замків у Бродях, Вишнівці, Дубні, Золочеві, Мурованому (Ляшках-Мурованих), Олиці, Поморянах, Старому Олексинці, Чернелиці, Ягільниці; 2.3) аналіз і узагальнення вихідного фактичного матеріалу для досліджуваних об'єктів.

Третій етап містить: 3.1) класифікацію замків залежно від виду застосованої оборонної системи, типів і варіантів архітектурно-планувальних вирішень та виявлення їхнього зв'язку з європейською оборонною архітектурою; 3.2) визначення принципів формотворення архітектури фортифікацій замків, яке базується на послідовному аналізі залежності архітектурно-планувальних вирішень фортифікацій від основних факторів впливу; 3.3) виявлення закономірностей розвитку архітектурно-планувальних вирішень фортифікацій замків, шляхом аналізу еволюції окремих типів укріплень упродовж досліджуваного періоду; 3.4) розроблення практичних рекомендацій щодо застосування результатів дослідження при реставрації фортифікацій замків.

⁵ У Львівській області замки у: Білому Камені, Бродях, Буську, Добромилі, Жовкві, Золочеві, Львові (Високий Замок), Мурованому (Ляшках-Мурованих), Олеську, Підгірцях, Підтемному, Поморянах, Свиржі, Самборі, Старому Селі, Стрию, Яворові. У Тернопільській області замки у: Бережанах, Буданові, Бучачі, Вишнівці, Долині, Залізцях, Збаражі, Золотому Потоці, Кременці, Кривчому, Кудринцях, Микулинцях, Підзамочку, Сидорові, Старому Олексинці, Скалаті, Теремовлі, Токах, Ниркові (Червоногороді), Чорткові, Ягільниці, Язловці. В Івано-Франківській області замки у: Галичі, Маріямполі, Надвірній, Пневі, Раковці, Чернелиці. У Волинській області замки у: Луцьку, Володимирі-Волинському, Олиці. У Рівненській області замки у: Дубні, Клевані, Новомалині, Острозі, Степані.

У розділі 3 “Передумови та чинники формування і розвитку архітектури фортифікацій замків Західної України” з’ясовано, що існування такого явища, як укріплені резиденції – замки XVI – XVII ст., значною мірою залежало від суспільно-політичного устрою держави. В окремих державах Західної Європи в XVI ст. внаслідок зміцнення монархічної влади і зміни стратегії оборони відбувся занепад замку як явища. У Речі Посполитій у зв’язку з ослабленням центральної влади і децентралізації структур держави у середині XVI – наприкінці XVII ст. житлово-резиденційна й оборонна функції розвиваються і набувають нових рис у надалі функціонуючому замку.

Проаналізовано значення, яке надають термінові “замок” сучасні дослідники оборонної архітектури; подано архітектурну характеристику замку XVI–XVIII ст.; наведено основні характеристики замку і причини його занепаду; простежено зв’язок замку і системи міських фортифікацій;

З архітектурної точки зору замок XVI–XVIII ст. – це окремий комплекс оборонних, житлових, господарських та інших допоміжних споруд, пов’язаних спільним периметром укріплень. Цей комплекс у період мілітарного функціонування був пристосований до тривалої оборони в умовах ізоляції, у ньому передусім були укріплення, вогневі міці яких підпорядковано навколишню територію. Укріплення були розраховані на результативне протистояння супротивнику, уособлювали могутність і владу власника замку та служили гарантом його безпеки. Невід’ємною рисою замку була наявність основної житлової споруди з репрезентативними чи резиденційними рисами.

Розглянувши висвітлені у працях М. Бевза, С. Кравцова, П. Ричкова, К. Куснежа питання функціонування міст зі спряженим (об’єднаним) укладом та враховуючи те, що замки і міські фортифікації впродовж існування зазнавали змін, пов’язаних із оборонністю, формою абрису і габаритами передполя, доходимо висновку, що процес об’єднання замку і міста міг проходити крізь різні етапи перепланування – від розташування замку окремо, через етап взаємодії фортифікацій у спряженому укладі і до етапу, коли місто і замок отримували спільний абрис фортифікацій. Формотворчий вплив фортифікацій замку на розвиток планувальної структури міста був визначальним в останній період формування замків та їхніх укріплень.

Встановлено, що зведення і розбудова фортифікацій замків зумовлена взаємодією таких внутрішніх формотворчих чинників, як: функціональне призначення, художньо-естетичне значення, конструктивно-технічне та економічне вирішення об’єкта, які зазнавали безпосереднього впливу таких зовнішніх факторів, як: теоретичні передумови воєнного мистецтва, економічна доцільність, архітектурні і будівельні традиції, географічні та містобудівні умови, вплив необоронних функцій замку.

Основоположний вплив на вибір оборонних форм у досліджуваній період мали теоретичні передумови воєнного мистецтва, які відображалися в системах організації оборонних споруд – оборонних системах, що відповідали тактиці військ і засобам ураження, перше місце серед яких посідала вогнепальна артилерія.

З метою виявлення аналогій та порівняння у роботі розглянуто причини виникнення, принципи та особливості функціонування вежевої, баштової, бастейної і бастіонної оборонних систем.

Територія Західної України була ареною воєн упродовж XVII ст. Для того, щоб зрозуміти причини вибору відповідних систем укріплень, проаналізовано належність замків до зон інтересів та впливів супротивників, їх тактику і стратегію, тип укріплень, ефективний для протидії конкретним противникам.

У розділі 4 “Систематизація фортифікацій замків Західної України” проведено систематизацію фортифікацій замків, яка ґрунтується на окремому аналізі ознак на двох рівнях: 1) віднесення досліджуваних оборонних споруд до відповідної оборонної системи, опираючись на її основоположні типологічні принципи організації елементів; 2) визначення структурних відмінностей у межах оборонної системи і належності укріплень до різних типів, варіантів або шкіл оборонної архітектури. У кожній із систем, відповідно до її ієрархічної структури, здійснено систематизацію за функціонально-планувальною організацією ліній укріплень, аналіз планувальних, об’ємно-просторових характеристик окремих видів та підвидів споруд та їх елементів. Структура викладення матеріалу містить аналіз часу закладення і модернізацій фортифікацій, взаємозв’язку з навколишнім середовищем, розкриття причин застосування відповідних типів і вирішень з точки зору їх оборонного призначення. Внаслідок реконструювання тих ознак, які безпосередньо належать до відповідних оборонних систем, отримано відомості про оборонні форми у період їх мілітарного функціонування, виявлено різночасовість нашарувань та проведено їх орієнтовне датування.

З’ясовано, що на початку досліджуваного періоду функціонували згідно з принципами **вежевої системи** укріплення ядра замків, зведені до середини XVI ст. в Олеську, Луцьку, Володимирі-Волинському, Кременці.

У досліджуваній період продовжують свій розвиток баштова і бастейна системи організації оборонних споруд, застосування яких у замках Західної України розпочалося до середини XVI ст. Згідно з принципами **баштової системи** функціонували укріплення ядра замків: 1) зведені до середини XVI ст. у Ляшках-Мурованих, Свіржі, Червоногороді; 2) закладені на початку XVII ст. у Кривчому і Кудринцях; **бастейної системи** укріплення ядра замків: 1) закладені до середини XVI ст. та перебудовані у Поморянах, Львові, Острозі, Старому Селі, Добромилі, Галичі, Пнівті, Бучачі, Теревовлі, Язловці, Микулинцях, Сидорові, Буданові, Бережанах, Долині, Клевані, Залізцях; 2) закладені у досліджуваній період у Білому Камені, Токах, Олексинці, Чорткові. Деякі з цих замків забезпечені лише бастеями, більшість у результаті модернізації отримали зіставлення башт, бастей, раних форм бастіонів у одній лінії укріплень.

У замках, виконаних згідно з баштовою і бастейною ОС, переважає конфігурація абрису ліній укріплень неправильної форми і лише у Кривчому, Пнівті, Ляшках-Мурованих (перша лінія) (баштова ОС) відчитуються симетричні риси та у Микулинцях (бастейна ОС) – наближеність до правильної форми абрису. У цих замках, виконаних згідно з баштовою і бастейною ОС, виділено чотири

варіанти влаштування в'їзних брам і виявлено паралельне функціонування вирішень, які виникли до XVI ст., та розв'язків, характерних для періоду масового поширення артилерії. При розплануванні наріжних фланкуючих споруд перевагу віддавали вирішенням, за допомогою яких можна було зменшити непрострілюване поле та які уможливили застосування вогнепальної зброї під час оборони замку. Тому переважали круглі, напівкруглі, багатокутні у плані башти. Поряд із широко розповсюдженими трикутними, круглими, підковоподібними у плані бастеями застосовували гранчасті бастей складної форми, які є прикладами впливів раних італійських "белюардів". Більшість бастей досліджуваних замків були малорозмірними і придатними для оборони лише ручною вогнепальною зброєю та окремими одиницями артилерії малих калібрів з верхніх терас. Крім стандартного розпланувального підходу – рівна куртина, фланкована з двох сторін наріжними спорудами, фортифікатори застосовували бастейний фронт, який складався із забезпеченої позиціями для артилерії куртини, заломаної кутом до передпілля, до якої з двох сторін прилягали наріжні бастей, що давало змогу досягти максимально ефективного результату оборони з мінімальною кількістю наріжників. Простежено генезу таких рішень та аналогії у західноєвропейській архітектурі.

З'ясовано, що на досліджуваній період припадають поява та розвиток **бастіонної системи** організації оборонних споруд у замках Західної України. Згідно з принципами бастіонної системи функціонували фортифікації 1-ї (найближчої до ядра замку) та 2-ї лінії укріплень замків з поділом на: 1) *ранні форми бастіонної системи* (закладені або ґрунтовно перебудовані наприкінці XVI – у 30-х рр. XVII ст. у Жовкві, Збаражі, Золотому Потоці, Підзамочку, Підтемному, Новомалині, Скалаті, Язловці (2-га лінія); 2) *класичні бастіонні системи* (закладені або ґрунтовно перебудовані упродовж XVII ст. у Бродях, Олиці, Золочеві, Чернелиці, Підгірцях, Вишнівці, Ягільниці, Галичі, Дубно, Ляшках Мурованих (2-га лінія), Бережанах (2-га лінія), Маріямполі (1-ша і 2-га лінія), Поморянах (2-га лінія), Жовкві (2-га лінія).

Основним напрямом серед новозакладених бастіонних ліній є застосування абрису, близького до форми правильних многогранників, згідно з рекомендаціями теоретиків: на основі квадрата – у замках у Жовкві, Золотому Потоці, Збаражі, Підзамочку, Підтемному, Олиці, Золочеві, Чернелиці, Підгірцях, Вишнівці; на основі правильного п'ятигранника – у Бродях.

Застосування неправильної форми абрису пов'язане з пристосуванням до раних укріплень та існуючих умов території у замках у 1-й лінії укріплень – у Ягільниці, Вишнівці, Галичі, у 2-й лінії – у Мурованому, Бережанах, Маріямполі, Поморянах, Жовкві, Дубні, Язловці. Незважаючи на невідповідність форми абрису правильним многогранникам, пропонованим у трактатах, побудова бастіонних фронтів цих замків відповідала принципам геометричної побудови бастіонної системи.

З'ясовано, що внаслідок перебудов укріплень, відповідно до правил панівних послідовно у часі шкіл бастіонної архітектури, було реалізовано різні компромісні варіанти, відмінні від ідеальних вирішень, що їх пропонували

теоретики. Первинні ознаки, характерні для старо- і новоіталійської шкіл, знаходимо у фортифікаціях замків у Бродях, Вишнівці, Олиці, Дубні. Згідно з принципами староголландської школи закладено укріплення ядра замків у Золочеві і Чернелиці, модернізовано укріплення замку у Вишнівці, закладено 2-гу лінію укріплень у замках у Поморянах і Бережанах. З другої половини XVII ст. впливи новоголландської і французької шкіл відображено у модернізованих укріпленнях замків Бережан, Вишнівця, Поморян, Стрия, Дубна й Олики. Тоді ж укріплення замку у Галичі модернізовано у бастионній системі з включенням тенальних і кремальєрних фронтів. Поєднання тенальних і бастионних фронтів застосовано також у замку у Ягільниці.

Визначено характерні риси й особливості архітектурно-планувального вирішення оборонних споруд та їх елементів: бастионів, куртин, в'їзних вузлів, фос, зовнішніх укріплень, елементів кількаярусного захисту, спостережних споруд. Систематизовано інформацію про матеріал і конструкції фортифікацій, простежено взаємозв'язки між вирішеннями фортифікацій, зокрема їх комунікаційних зв'язків та об'ємно-просторової структури необоронної забудови замку періоду мілітарного функціонування.

У розділі 5 “Принципи архітектурно-планувальної організації та закономірності розвитку фортифікацій замків, проблеми їх реставрації” розкрито принципи архітектурно-планувальної організації фортифікацій замків унаслідок впливів зовнішніх і внутрішніх формотворчих факторів на систему фортифікацій замку.

З'ясовано, що у досліджуваній період при закладенні нових замків вибір припадав на місцевість, яка уможлиблювала зручне розпланування геометрично правильної фортеці та передполя, що прострілювалося вогнем замкової артилерії, у той час як доуфортифікування замків, розташованих на пагорбах із стрімкими схилами, що було необхідною перешкодою у попередні періоди, потребувало спеціального пристосування на шкоду правильному геометричному розплануванню і регулярності укріплень.

Визначено принципи взаємозв'язку фортифікацій замку та міста. Замки, які були розташовані поряд із містом, завдяки міським фортифікаціям мали додатковий захист із найменш захищеного природними перешкодами боку, при чому фортифікації замків домінували (в оборонному значенні) над середмістям і міськими укріпленнями. Такі замки, розплановані у спряженому укладі (в Олиці, Бродях, Бережанах, Жовкві, Поморянах) чи навіть розташовані на височині поряд з містом (у Бучачі, Львові, Збаражі) у досліджуваній період під час воєнних дій функціонували у складі системи фортифікацій міста.

Визначено принципи архітектурно-планувальної організації фортифікацій замків, залежно від планованого оборонного значення замку та економічних передумов. Зокрема у досліджуваних об'єктах виявлено функціонування уфортифікування різного рівня обороноздатності, відображене у відповідних об'ємно-просторових вирішеннях.

Для фортифікацій досліджуваних замків характерні такі загальні принципи архітектурно-планувальних вирішень укріплень: забезпеченість усіх прясел фланкуючими елементами (баштами, бастеями, бастіонами); застосування наближеної до геометрично правильної форми абрису укріплень при закладенні замку у досліджуваний період; застосування неправильної форми абрису за умови необхідності доуфортифікувати чинний замок, закладений до середини XVI ст.; поступове зменшення висоти споруд замку щодо рівня передпілля залежно від застосовуваних послідовно у часі різних типів укріплень (башт, бастей, ранніх і класичних бастіонів); взаємозалежність пропорцій оборонних споруд і профілю території; застосування обмеженої кількості декоративних елементів у зовнішній частині периметра замку в період мілітарного функціонування.

З'ясовано, що пояс оборонних укріплень організовував внутрішній простір замку. Проте цей зв'язок не був одностороннім. Необхідність зручного і економного влаштування резиденційної і житлової функцій у замку частіше схиляла власників до реалізації прямокутного або квадратного абрису укріплень, хоча п'ятикутний абрис був більш оборонним.

Принципи формотворення, які були необхідною умовою оборонного функціонування, такі, як побудова плану на основі правильних фігур, пропорційність елементів, симетричність бастіонних фронтів, домінування наріжників, розташування брами на центральній осі, задовольняли вимоги щодо досягнення композиційної цілісності. Висока якість конструктивних вирішень і застосовуваних матеріалів сприяла створенню естетично-гармонійного враження. Проте ряд мілітарних вимог до архітектури замку – прихованість оборонних споруд у рівні передпілля, залежність висоти будівель усередині абрису від вирішення поясу фортифікацій, брак будь-яких елементів, не обгрунтованих оборонним призначенням, та мінімальна кількість декору у зовнішній частині укріплень були обмежувальними факторами у реалізації резиденційного образу замку.

Проаналізовано еволюцію архітектурно-планувальних вирішень фортифікацій замків. Функціонування окремих веж у замках триває надалі у середині XVI – наприкінці XVII ст. у поєднанні з укріпленнями, виконаними згідно з принципами бастейної або бастіонної систем. Упродовж другої половини XVI – першої половини XVII ст. в поодиноких випадках трапляється функціонування баштової системи. Провідною у новозакладених і модернізованих лініях укріплень досліджуваних замків у другій половині XVI ст. залишається бастейна система, яку почали застосовувати ще на початку XVI ст. На зламі XVI–XVII ст. поширеним явищем є зведення під час модернізацій ліній укріплень ранніх бастіонів, які функціонували згідно із принципами бастейної системи. Намагання віднайти нові, досконаліші форми для оборони вогнепальною зброєю призвело до застосування у цей період наріжних фланкуючих споруд, різних розміром, формою плану і способом розміщення у периметрі укріплень. Ці процеси відповідають еволюції баштової і бастейної систем у Західній Європі, де вони результативно конкурують із бастіонною системою до XVII ст.

Незважаючи на поширення в Італії класичних бастіонів ще на початку XVI ст. та їх вдосконалення у Західній Європі упродовж XVI–XVII ст., на території Західної України розквіт уфортифікування замків ранніми бастіонами відбувається пізніше і припадає на злам XVI–XVII ст. На досліджуваних територіях вплив італійської оборонної архітектури на застосування перших бастіонних форм був визначальним. З 20-х років XVII ст. відбувся повний перехід на бастіонні фортифікації при уфортифікуванні замків, які виконували згідно з принципами, викладеними в теоретичних напрацюваннях оборонного мистецтва Європи XVI–XVII ст.

Занепад замку як укріпленої резиденції на досліджуваних територіях припадає на кінець XVII–XVIII ст.

Наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. після модернізації замків у резиденційно-оборонні комплекси, коли оборона переноситься на віддалені укріплення, для ядра замку знову стають актуальними високі муровані споруди, розраховані на оборону ручною вогнепальною зброєю, внаслідок чого бастей, ранні бастіони та їхні куртини отримують нові яруси. Знову у повному обсязі впроваджуються такі характерні для резиденційної функції риси, як домінування над навколишнім середовищем та багате декоративне опорядження.

Оборонні споруди замків, які функціонували як мілітарні об'єкти у XVI – XVII ст., набували основних рис, характерних для послідовно пануючих на даному терені оборонних систем. При реставрації і відтворенні фортифікацій замків рекомендовано враховувати отримані результати дослідження, зокрема визначені принципи архітектурно-планувального вирішення досліджуваних замків, характерні для відповідних оборонних систем, окремих типів укріплень і елементів, та виділені нашарування перебудов і модернізацій, реалізованих упродовж мілітарного функціонування та після втрати оборонної функції.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. З'ясовано, що у дослідженнях укріплень замків в історичному, містобудівному й архітектурному аспектах недостатньо розкрито формотворчі впливи, зумовлені оборонною функцією, принципи розпланування укріплень замків залишаються невиявленими, архітектурно-планувальна структура фортифікацій замків як цілісне явище комплексно не досліджувалася.

2. Встановлено, що у Речі Посполитій у зв'язку з поступовим ослабленням центральної влади і децентралізацією структур держави у середині XVI – наприкінці XVII ст. житлово-резиденційна й оборонна функції розвиваються і набувають нових рис у надалі функціональних замках – приватних укріплених резиденціях заможної знаті і садибах королівських намісників.

З'ясовано, що хоча зведення і розбудова фортифікацій замків зумовлені взаємодією низки внутрішніх і зовнішніх формотворчих факторів, вирішальний вплив на формотворення фортифікацій замків мали теоретичні передумови воєнного мистецтва, що пов'язано з специфікою прямого зв'язку між схемами

форми і функції в оборонних спорудах та підпорядкованістю естетичних потреб функціональним і техніко-конструктивним вимогам.

3. Методика дослідження базується на концепції, сформованій у теорії воєнно-інженерного мистецтва, згідно з якою кожний оборонний елемент є складовою певної системи організації укріплень (оборонної системи), для якої існують теоретичні ідеальні моделі. Внаслідок розкриття належності фортифікацій замків до відповідних оборонних систем, розгляду їх структури, об'єднання різних видів елементів укріплень у групи за планувальними, об'ємно-композиційними і функціональними вирішеннями визначено різночасність укріплень замку, їх структурний і функціональний зв'язок, закономірності розвитку та принципи застосування архітектурно-планувальних вирішень, що необхідно враховувати при реставрації і відтворенні фортифікацій замків.

4. З'ясовано, що зі 102 замків, які функціонували на території Західної України у другій половині XVI – наприкінці XVII ст., лише 31 замок (35 ліній укріплень) має збережену повністю або в окремих прясах архітектурно-планувальну структуру фортифікацій. Зокрема виконані за принципами вежевої системи 2 лінії укріплень; баштової – 3, бастейної – 12; бастіонної (ранні форми) – 7; бастіонної (класичні школи) – 11 ліній укріплень. 19 замків мають частково збережену архітектурно-планувальну структуру окремих прясел або окремих елементів фортифікацій. У 52 замках контури периметра укріплень збережені у топографії місцевості або нічого не збережено вище та на рівні денної поверхні. Виявлено, що з 102 замків лише 53 придатні для проведення аналізу архітектурно-планувальних характеристик фортифікацій завдяки збереженості або наявності даних про укріплення.

5. Найбільша інтенсивність закладень замків припадає на кінець XVI – початок XVII ст. і різко спадає до поодиноких реалізацій у другій половині XVII ст., тоді як частота модернізацій фортифікацій не зменшується упродовж усього досліджуваного періоду.

Із обраних для дослідження архітектури фортифікацій 53 замків, які функціонували як оборонні об'єкти у другій половині XVI – наприкінці XVII ст., закладено до досліджуваного періоду 24 замки; закладено у досліджуваний період – 28 (усі до середини XVII ст.), з них 16 закладено на місці раніших укріплень, які більшою чи меншою мірою увійшли у структуру нових фортифікацій, навіть при перебудові так званих “дерев'яних замків” на муровані. Це дає можливість атрибутувати у таких збережених об'єктах архітектуру фортифікацій попередніх періодів та уточнити датування. У більшості замків, закладених як до, так і впродовж досліджуваного періоду, здійснено одну або кілька послідовних модернізацій укріплень, реалізованих трьома визначеними способами: 1) перебудови і пристосування наявних елементів до нових вимог та спорудження нових фланкуючих елементів; 2) кардинальна перебудова чинних укріплень; 3) зведення нових ліній фортифікацій навколо старих ліній з повторенням абрису або з включенням додаткових територій.

6. Визначено закономірності розвитку фортифікацій замків з поділом на етапи, які характеризують зміни типології оборонних споруд, принципи застосування архітектурно-планувальних вирішень, підходи при модернізації, зовнішні і внутрішні впливи.

I етап – від середини XVI – до початку XVII ст. Більшість ліній укріплень замків зведено або кардинально перебудовано за принципами бастейної системи, розквіт якої припадає на XVI ст. і для якої є характерною велика різноманітність типів оборонних споруд. Лише поодинокі замки функціонували згідно з принципами на той час неактуальних вежевої і баштової систем. Модернізації у лініях укріплень (вежевої, баштової, бастейної систем) полягали у зведенні нових фланкуючих споруд (бастей і ранніх бастіонів), пристосованих до оборони за принципами бастейної системи. В окремих об'єктах зафіксовано появу бастіонної системи. Реалізовані фортифікації поєднували у собі як впровадження західноєвропейських теоретичних розробок, так і спроби пристосування місцевих традицій оборонної архітектури до нових вимог.

II етап – XVII ст. поділяємо на дві фази: 1) від початку XVII ст. – до 20-х років XVII ст. переважне застосування ранніх бастіонних укріплень для закладення замків; 2) з 20-х років XVII ст. переважну кількість ліній закладено за принципами класичних шкіл бастіонної системи у порядку їх еволюції у Західній Європі зі залученням до проектування та будівництва іноземних архітекторів і інженерів. Модернізації бастіонних ліній укріплень виконували відповідно до чітких правил пануючих послідовно у часі старо- і новоіталійської, старо- і новоголландської та французької шкіл бастіонної архітектури. Незважаючи на пріоритетність базованих на геометрії й інженерії вимог, у формотворенні бастіонних фортифікацій архітектори мали достатньо широкий діапазон можливостей реалізації композиційних принципів для створення резиденційних комплексів, що відобразилося у різноманітті вирішень замків Західної України.

7. При реставрації укріплень необхідно зберігати риси фортифікацій, характерні для усіх етапів мілітарного функціонування, не порушуючи цінних нашарувань періодів необоронного функціонування замку. При виконанні науково-дослідних робіт у замках слід оперувати реконструйованими параметрами об'єктів з прив'язкою до певних періодів функціонування замку, а класифікацію за будь-якими ознаками здійснювати лише у комплексі з ідентифікацією належності до відповідної системи організації укріплень.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

Статті у фахових виданнях України

1. Оконченко О. М. Еволюція об'ємно-просторової структури бастіонних замків Західної України / О. М. Оконченко // Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини: Зб. наук. праць кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів. – Львів, 2014. – С.178–182.

2. Оконченко О. М. Дослідження північно-східного оборонного фронту жовківського замку / І. В. Оконченко, О. М. Оконченко // Проблеми дослідження,

збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини: Зб. наук. праць кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів. – Львів, 2014. – С. 171–177.

3. Оконченко О. М. Ранні бастионні фортифікації у замках Західної України / О. М. Оконченко // Вісник Інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 2009. – №19. – С. 91–108.

4. Оконченко О. М. Планувальна структура ранніх бастионних фортифікацій замків Західної України / О. М. Оконченко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – Львів, 2011. – №716: Архітектура. – С. 198–209.

5. Оконченко О. М. Дослідження земляних укріплень жовківського замку / О. М. Оконченко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – Львів, 2004. – №505: Архітектура. – С. 202–207.

6. Оконченко О. М. Роль земляних укріплень у відтворенні автентичного образу жовківського замку / О. М. Оконченко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – Львів, 2005. – №531: Архітектура. – С. 52–55.

7. Оконченко О. М. Перша лінія укріплень збаразького замку і її відповідність з проектом уфортифікованого палацу В. Скамоцці / О. М. Оконченко, І. В. Оконченко // Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 2008. – № 18 – С. 246–254.

8. Оконченко О. М. Організація бастионних укріплень території середмістя та передмість Львова у XVII ст. / О. М. Оконченко, І. В. Оконченко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – Львів, 2013. – № 757: Архітектура. – С. 41–46.

9. Оконченко О. М. Дослідження будинку на “вежі” по вул. Василіанській у м. Жовкві / М. В. Бевз, О. М. Оконченко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – Львів, 2002. – №439: Архітектура. – С.128–133.

10. Оконченко О. М. Дослідження міських оборонних башт Жовкви XVII ст. / О. М. Оконченко, І. В. Оконченко // Вісник Інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 2003. – №13. – С. 96–108.

Статті у закордонних наукових періодичних виданнях

11. Оконченко О. М. Объемно-пространственная структура бастионных замков Западной Украины / О. М. Оконченко // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences Wien – Vienna: “East West”, 2014. – № 9–10. – С. 3–7.

Матеріали конференцій

12. Оконченко О. М. Значення терміна “замок” при дослідженні оборонної архітектури Речі Посполитої / О. М. Оконченко // Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я: Збірник матер. II Всеукр. наук.-практ. конф.-2012, Кам'янець-Подільський. – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2012. – С. 181–183.

13. Оконченко О.М. Принципи застосування ранніх бастионних фортифікацій у замках Західної України / О. М. Оконченко // Наук. зб. Державного історико-архітектурного заповідника в м. Жовкві “Жовква крізь століття”. – Львів: Вид-во “Растр-7”, 2012. – Випуск II. – С.219–235.

14. Оконченко О.М. Еволюція об'ємно-планувальної структури фортифікацій бастионних замків Західної України / О. М. Оконченко // Наук. зб. Державного історико-архітектурного заповідника в м. Жовкві “Жовква крізь століття”. – Львів: Вид-во “Растр-7”, 2012. – Випуск II. – С. 236–241.

15. Оконченко О.М. Етапи уфортифікування Бродівського замку / О. М. Оконченко // Дослідження, збереження і реставрація об'єктів культурної спадщини: тези доповідей Міжнар. наук. конф., присвяченої 20-літтю заснування кафедри РРАК. – Львів: Вид-во НУЛП, 2012. – С. 28–29.
16. Оконченко О.М. Специфіка розташування на місцевості ранніх бастионних замків Західної України / О. М. Оконченко // Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 4 травня 2012 р. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 53–55.
17. Оконченко О. М. Оборонні укріплення замку у Бродях / О.М. Оконченко // Матер. П'ятої краєзнавчої конф. “Бри́дщина – край на межі Галичини й Волині”, 8 квітня 2011 р. Бродівський історико-краєзнавчий музей. – Броди: Просвіта, 2011. – Вип. 4. – С.12–17.
18. Оконченко О. М. Дослідження оборонних укріплень ядра жовківського замку станом на перший період уфортифікування / О. М. Оконченко // Матер. наук. конф. “Жовква крізь століття”, 22–24 квітня 2010 р. Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкві: Наук. зб. – Жовква, 2010. – Вип. 1. – С. 158–172.
19. Оконченко О. М., Генеза укріплень Жовківського замку / І. В. Оконченко, О. М. Оконченко // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. “Проблеми збереження і використання культурної спадщини в Україні”, м. Святогірськ Донецької області, 2005. – Слов'янськ: “Печатный двор”, 25–27 травня 2005 р. – С.89–93.
20. Оконченко О. М. Укріплення Збарзького замку / О. М. Оконченко // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. “Проблеми збереження і використання культурної спадщини в Україні”, м. Святогірськ Донецької області, 25–27 травня 2005 р. – Слов'янськ: “Печатный двор”, 2005. – С.93–98.

АНОТАЦІЯ

Оконченко О. М. **Архітектура фортифікацій замків Західної України середини XVI – кінця XVII століть.** – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Національний університет “Львівська політехніка”. – Львів, 2015.

Дисертація присвячена визначенню закономірностей розвитку та принципів архітектурно-планувальної організації фортифікацій замків Західної України середини XVI – кінця XVII ст.

У дослідженні виявлено 102 замки, які функціонували зі середини XVI – до кінця XVII ст. на території Західної України, та окреслено проблеми атрибутів їх фортифікацій. Детально досліджено архітектурно-планувальну організацію фортифікацій 53 замків в аспекті формотворчого впливу оборонної функції на архітектуру фортифікацій замків. Проведено системний та типологічний аналіз фортифікацій. Простежено еволюцію фортифікацій замків з середини XVI – до кінця XVII ст. на території Західної України. Виділено та систематизовано чинники впливу на вибір типу уфортифікування замку. Уточнено термінологію із

оборонної архітектури. Визначено стан збереження фортифікацій замків та розроблено рекомендації щодо їх реставрації.

Ключові слова: фортифікація, замки, архітектурно-планувальна організація, оборонна архітектура, башти, бастіони, системний аналіз.

SUMMARY

Okonchenko O. M. **Architecture of Fortifications of Western Ukraine Castles in the Middle of the 16th – the end of the 17th centuries.** – Manuscript.

Thesis for Ph. D. in Architecture, speciality: 18.00.01. – Theory of Architecture, Restoration of Architectural Monuments – Lviv Polytechnic National University. – Lviv, 2015.

The thesis is concerned with regularities of development and principles of architectural-planning organization of Western Ukraine castle fortifications within the period from the middle of the 16th c. to the end of the 17th c.

The thesis consists of an introduction, five chapters, conclusions, list of references, and appendices.

The whole range of castles functioning within the studied period on the territory of Western Ukraine have been traced, and the issues of attributing their fortifications have been outlined.

Architectural-planning organization of fortifications of 53 castles (out of 102 castles traced in the thesis) has been investigated in detail in the aspect of formative influence of defensive function on the fortifications of the castles. There has been carried on a typological analysis of the fortifications of the researched castles aimed at identification of their belonging to tower, bastei, and bastion systems of fortifying organization taking into account planning-functional characteristics of separate fortification lines as well as planning and volume-spatial characteristics of their separate elements.

Compositional and metric comparative analysis of the outlines of fortification perimeters of the investigated castles has been conducted for the first time.

The integral picture of the development of the fortification types of the castles in the period of the middle of the 16th c. – the end of the 17th c. on the territory of Western Ukraine is reproduced. Factors exerting influence on the choice of the castle fortification type of the investigated period are defined and systematized. The following principles of architectural-planning solutions of castle fortifications are also defined: supplying of all castle sides with flanking elements (towers, basteis and bastions); application of close to geometrically regular form of fortification outline; application of irregular form of fortification outline under condition of additional fortifying of existing castles; gradual lowering of the castle construction height relative to the level of the front field; interdependence of defensive works proportions and the profile of the territory. Defense architecture terminology is made more precise. The condition of preservation of Western Ukraine fortifications in the middle of the 16th c. – the end of the 17th c. is defined and recommendations for their restoration are worked out.

The findings of the submitted dissertation may find application in archeological examination of the fortification remnants and in drawing up projects for the restoration of 16th -17th c. castles and while estimating historical and cultural value of the old relics with the aim of their defense and preservation.

Key words: fortifications, castle, architectural-planning organization, military architecture, tower, bastion, systemic analysis.

АННОТАЦИЯ

Оконченко О. М. **Архитектура оборонительных сооружений замков Западной Украины середины XVI – конца XVII веков** – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01 – Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. – Национальный университет «Львовская политехника». – Львов, 2015.

Диссертация посвящена определению закономерностей развития и принципов архитектурно-планировочной организации фортификаций замков Западной Украины середины XVI – конца XVII вв. При исследовании выявлены 102 замка, функционировавшие с середины XVI – до конца XVII вв. на территории Западной Украины, обозначены проблемы атрибуции их фортификаций. Детально исследована архитектурно-планировочная организация фортификационных сооружений 53 замков в аспекте формообразовательного влияния оборонительной функции. Произведен системный и типологический анализ их фортификаций. Прослежена эволюция типов фортификаций замков на протяжении исследуемого периода на территории Западной Украины. Определены и систематизированы факторы влияния на выбор типа укреплений замков. Уточнена терминология по оборонному зодчеству. Определено состояние сохранности фортификаций замков и разработаны рекомендации по их реставрации.

Ключевые слова: замки, фортификация, архитектурно-планировочная организация, оборонное зодчество, башни, бастионы, системный анализ.

Перша лінія укріплень (найближча до ядра замку)			№ п/п	Назва населеного пункту, у якому знаходиться замок	Перша згадка або час закладення замку	Еволюція *			Друга лінія та зовнішні укріплення	Тип оборонної системи	
Тип оборонної системи	Тип фланкуючих елементів	Рівень збереженості**				1550	1600	1650			1700
Вежева система 		1	1	м. Луцьк	пер. пол. XIV ст. 1390р.				5	Бастейна система ? 	
		3	2	с. м.т. Олесько							
		4а	3	м. Кременець	IX ст.; XIV ст.						
		5	4	м. Володимир-Волинський	XIV ст. (дер.)						
		4а	5	с. Свірж	1484 р.						
Баштова система 		2	5	с. Свірж	1484 р.						
		3	6	с. Кривче	поч. XVII ст.						
		4а	7	с. Кудринці	поч. XVII ст.						
		46	8	с. Нирків [Червоногород]	XIV ст. (дер.) до XVI ст.						
		5	9	с. Раковець	I пол. XVI ст.						
Бастейна система <small>(типи укріплень відрізня від бастей, функціонують у досліджуваній період у лінії укріплень згідно принципів бастейної системи укріплень)</small> 	Башти Бастей Ранні бастіони 	2	11	с. Старе Село	XV ст. (дер.)					Тенальний фронт 	
		3	12	с. Пнів	? II пол. XVI ст.						
		2	13	м. Острів	?городище; XIV ст. ? (дер.); 1566р.						
		4а	14	м. Добромилів	кін. XIV ст. (дер.)						
		4а	15	м. Галич	1270р.; XIV ст.						
		46	16	м. Львів (Високий замок)	? до XV ст. XIII-XIV ст.						
		46	17	с. м.т. Поморяни	до кін. XIV ст.						
		2	18	м. Тереховля	? (дер.); 1610 р.						
		2	19	с. Язловець	кін. XV ст.						
		2	20	с. м.т. Микулинці	? (дер.); сер. XVI ст. ? 1640 р.						
	Бастей 	3	21	с. Сидорів	XIV ст.						Бастейна система (ранні форми)
		3	22	м. Бучач	сер. XVI ст. (дер.)						
		4а	23	с. Буданів	? II пол. XVI ст.						
		46	24	м. Надвірна	? поч. XVII ст. (дер.)						
		46	25	с. Долина	1574р.						
		4	26	с. Білий Камінь	1554 р.						
		2	27	м. Бережани	1574р.						
		3	28	с. Токи	? (дер.); 1610 р.						
Бастейна система (ранні форми) 	Ранні бастіони 	3	29	м. Чортків	кін. XV ст.						
		3	30	с. м.т. Клевань	поч. XVI ст.						
		4а	31	с. м.т. Заліці	? (дер.); поч. XV ст.						
		4	32	с. Олексинець (Старий)	1587-1612 р.						
		2	33	м. Збараж	1594-1606 р.						
		2	34	м. Жовква	1630-1641 рр.						
Бастейна система (класичні школи) 	Класичні бастіони 	2	35	с. м.т. Золотий Потік	1564 р.						
		2	36	с. Підзамочок	1586 р.						
		2	37	м. Скалат [Новий]	др. пол. XVI ст.						
		3	38	с. Новомалин	? XVI - поч. XVII ст.						
		5	39	с. Підтеме	1376 р.						
		6?	53	м. Стрий	1495 р. (дер.)						

ЗВЕДЕНА СХЕМА АНАЛІЗУ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ ТИПІВ ФОРТИФІКАЦІЙ ЗАМКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ, які функціонували у середині XVI - наприкінці XVII ст.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

*ЕВОЛЮЦІЯ ЗАМКУ

- закладення або зведення замку
- функціонування "дерев'яного" замку
- одна лінія укріплень - функціонування замку як оборонного об'єкту
- == дві лінії укріплень - функціонування замку як оборонного об'єкту
- ◆ модернізація укріплень замку
- не достатньо відомостей про мілітарне функціонування замку

**РІВЕНЬ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ ФОРТИФІКАЦІЙ ЗАМКУ

- 1) збережено планувальну і об'ємно-просторову структури периметра укріплень
- 2) збережено планувальну і частково об'ємно-просторову структури периметра укріплень
- 3) збережено планувальну і об'ємно-просторову структури окремих прясел
- 4а) збережено планувальну і частково об'ємно-просторову структури окремих прясел
- 46) збережені поодинокі елементи ліній укріплень
- 5) контури периметра укріплень збережені у топографії місцевості
- 6) укріплення не збережені вище та на рівні денної поверхні
- відсутні дані про існування укріплень

